

דף צח

'...אלא כי הא דרב פפא ורב הונא... עד י' בתמניא' – העולה מן הסוגיא: המלוה על המטבע, ונפסל המטבע הקודם והונפק מטבע אחר שיש בו תוספת משקל וגודל מן המטבע הראשון (רא"ש), באופן שחייב לפרוע לו מן המטבע החדשה (אם כדעת רב לעיל – רש"י, או אף כדעת שמואל, כשאין לו דרך למקום שיוצא בו – רא"ש) –

אזי, אילו הפרש המטבעות אינו יותר מחומש (מלבר), אין לחוש לאותו שבח (שעד לשיעור זה אין קפידא, ולכך היתה דעתו מתחילה – מרדכי. והרא"ש נתן טעם אחר – שזוהו שיעור פחת ההיתוך ושכר צורף. וע' בחזו"א יז, כט בבאור דבריו), ומשלם לו כשיעור שלוה, ומן המטבע החדשה, אך בתנאי שלא הוולו הפירות מחמת ייסוף זה, היינו, שכח הקניה במטבע החדש אינו גדול יותר משל קודמו.

ואם התוספת גדולה על חומש – משלם במטבע החדש כפי משקל המטבע הראשון, משום רווחיות ה'נסכא' (=המתכת עצמה), ולא מעיקר דין הממון, אלא משום רבית.

ואע"פ שהמטבע אינו עומד להתכה, שהרי ערכו בתורת מטבע גדול מה'נסכא' שבו, מכל מקום יש רווח באותה תוספת נסכא, או מפני שמטבע המרובה במשקל הכסף, יש לו חשיבות יותר, שפעמים שהמטבע נפסל ושב לנסכא. או משום שאם יבוא לקנות כלי כסף במטבע החדש, יוכל לקבל תמורתו יותר מהמטבע הישן, נמצא שאף שפירות לא זילי, נסכא זילי. (עפ"י חזון איש – ב"ק יז, כט)

'השף מטבע של חבריו – פטור, מאי טעמא? דהא לא עבד ולא מידי. והני מילי דמחייבה בקורנסא וטרשיה, אבל שיפא בשופינא – חסורי חסריה. מתיב רבא...'. – רש"י ועוד ראשונים פשו, שכשלא החסיר בגופו של חפץ, אינו אלא 'גרמא'. ומבואר מדברי המרדכי שאין זה אלא גרם הוצאה לצורף כדי שיתקנו מחדש, וכורך מטבע למים צלולים.

וכתבו התוספות, שלדעת הסובר שמטבע שפסלתו מלכות הריהו כנסדק, כל שכן ששף מטבע נחשב כנסדק. ולכאורה משתמע שסוברים שהטעם שפטור אינו מצד גרמא אלא משום 'הזק שאינו ניכר'. וכן נראה לכאורה מדברי הראב"ד שדן מדוע לא קנסוהו כמו ב'מטמא מדמע ומנסך'.

אמנם, אין מפורש בדבריהם דהוי הזק שאינו ניכר, שהרי ניכר וניכר. (אדרבה, משמע להפך, שהראב"ד עצמו כתב פעמיים שהוא ניכר, וכן משמע מהמשך דבריו שכתב שזורך מטבע לים וצורם און, אינו משום גרמא. ובדוקא השמיט שף מטבע), אלא כוונתם שרבה חידש והוסיף שלא רק נזק שלא ניכר כלל, אלא אף אם ניכר, כל שאין בו חסרה ושכירה וכיו"ב, אינו חייב עליו, וחמיר טפי מהזק שא"נ, ולכן אי אפשר שלדעת המחייב בהוש"נ, ייפטר כאן, כי לדעתו לא שאני לן בצורת הנזק ובסוגו, וחשיב ודאי הזק בידיים ולא גרמא. ומסתבר שגם הם מודים שעיקר הטעם משום דחשיב 'גרמא', ולא נזק בידיים, שאין הצורה במטבע אלא לסימן, וכשמחק הסימן כאילו גרם שתפסלנו המלכות, וכדלהלן. וע' מחנה אפרים – נזקי ממון, ד. וצ"ע.

(ויש להעיר על הסגנון המובא באנ. תלמודית (כרך ח עמ' תשי): 'כתבו הראשונים שהוא היוק שאינו ניכר' ולא כתבו כן, אלא שמכלל דבריהם ניתן היה להבין כן, ולהאמור, אין זו כוונתם).

ב'חזון איש' (ב"ק יג, ב) דן בהגדרת החילוקים בין נזק בידיים לגרם טרחה ותיקון, וחילק בין חבלה בבעל-חיים, שאינו משלם דמי ריפוי, כי נידונים כגרמא, ובין שאר חפצים דוממים. והוסיף:

'ואמנם מצינו בשני מקרים שאמרו בגמרא דגם בשאר חפצים אפשר להחזיר לקדמותו, והוא בזרק מטבע לים באפשר לבר אמוראי להעלותו, ובמחייבה בקורנסא וטרשיה. והנה, בזרק לים אין כאן רק גרם טרחה, שאין כאן שום שינוי במטבע ולא קרינן ליה נזק. אבל מחייבה למטבע צריך טעם.

ולכאורה אי מחייה לכלי קבול וטרשיה – מקרי נזק, ואפשר דבמטבע קל להחזיר צורתה וגם אין צורתה רק סימנא לא חשבינן ליה רק לגרם טורח. ומ"מ נראה דאין למידין מכאן למקום אחר, וכל גם בכלי שפוחת כספה מקרי נזק אף שאפשר לאומן לתקנה, וכל שכן בחיסרו...!

א. ב'הר צבי' הרבה לתמוה על טעם דין 'שף מטבע', מאי שנא מטינוף בגד או כל שינוי צורה של כלי. והרי אם פטרנוהו בזה נפוטרו בהרבה מאד הזקות, ואין לדבר סוף. ונשאר ב'צריך עיון'. וב'אבן האזל' (חובל ומוזיק ז, ד) הסביר שעיקר המטבע הוא המתכת (בזמנם), וביטול הצורה אינו אלא גורם שייפחת מדמיו.

אכן כמה מן הפוסקים כתבו שלדעת רבה, הוא הדין בפחות צורה של כלי כסף וכלי זהב ע"י הכאה – ע' ראב"ן ויש"ש. והש"ך (שפו סק"ז) חכך בדבר. והחזו"א כאן נקט שחייב, כנזכר.

ב. אין לפרש בדברי המרדכי והחזו"א שתלוי הדבר באפשרות התיקון בפועל. – שהחזו"א עצמו (בסק"ג) הוכיח שאין הדבר מותנה בכך, שהרי שאלו בגמרא מחרשו, והלא שם לא ניתן הדבר לחזרה. אלא ודאי הכוונה לסוג נזק כזה שבדרך כלל ניתן לתיקון ע"י הטבעה מחודשת.

ואע"פ שבחרשו במכה אינו דבר הגיתן לתיקון, שם הוי גרמא מצד שנוק השמיעה והחרשות אינו נזק מוחשי הניכר, ושאלו בגמרא ב'קל וחומר', אם אפילו בכגון דא מחשיבים זאת כהוק ממש, כ"ש בהכאה בקורנס.

ג. לאור הטעמים הנ"ל, (הצורה אינה אלא לסימנא בעלמא, קל לטבע מחדש; עיקר המטבע הוא המתכת). ולפי המתבאר לעיל, שאין הטעם כאן משום 'הוק שאינו ניכר' אלא מצד גרמא, נראה שהמוחק נתונים מעל גבי תקליטון של חבירו, גם לרבה אינו נפטר כבשף מטבע. ואע"פ שאינו ניכר לעין מוחשית, חשיב נזק ניכר, לפי שהגדרת 'ניכר' לא שמענו שתהיה תלויה בעין רגילה ובחושם רגילים, אלא כל נזק פיזי שניתן להבדק ע"י האדם בדרך כלשהי נראה דהוי 'ניכר' (וכגון המרעיל דבר מאכל, ולא נשתנה טעמו וריחו. וצ"ע במדביק את חבירו במחלה ע"י העברת חידק או נגיף באופן ישיר). ומצד 'גרמא' לכאורה אין לפוטרו, שעיקר החשיבות בנתונים, ולא בגוף התקליטון, וכן הנתונים אינם בגדר 'סימנא' כבצורת מטבע. לא נכתבו הדברים אלא להעיר).

'היו לו מעות בקסטרא או בהר המלך או שנפל כיסו לים הגדול – אין מחללין...' – ועל כרחק בצוללין, שאם בעכורין שאי אפשר לשלותו משם, ודאי אין מחללים ולא הוצרך לומר. (עפ"י קובץ שיעורים)

על זריקת מטבע לים הגדול – ע' באגרות משה (יר"ד ח"א סוס"י עו וח"ב קיד) שחילק בין מטבע, שערכו ושווייו עליו באותה מידה גם כאשר הוא מונח במים (אע"פ שאם יבוא למכרו באשר הוא שם, ודאי לא יקבל את ערכו המלא של המטבע, הכוונה כנראה שמטבע אין ערכו נמדד במכירתו או בהמרתו בפועל אלא ערכו עליו מצד עצמו), לבין חפץ ששווייו נפחת בכך. ואכן – כתב לדון למעשה – אם יזרוק חפץ חבירו לים, ועל ידי כך הוא שוה פחות – יחוייב בתשלום של אותו הפרש שפחת את דמיו. 'והוא טעם ברור ואמת, וכמה דברים מתורצים בגמרא בזה'.

(ע"ב) 'במועד – פטור, שהכל מצוים עליו לבערו' – אפילו לשיטת הסוברים שאין איסור בל יראה בחמץ של ישראל אחר (שזה שאמרו 'אבל אתה רואה של אחרים' – בשל נכרי דוקא), מצווה כל אחד לבערו, כדי להציל את בעליו מאיסור. ואמנם, חמץ של קטן, שאין מצווין להפרישו, אין על אחרים לבערו לפי שיטה זו. (קובץ שיעורים).

ובשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד צד) דן על אדם שהוא נמצא בזמן התר וחמצו מונח במקום שנכנס כבר זמן האיסור. וכתב שאם כי נראה שאיסור בל יראה ומצות 'תשביתו' אינם חלים אלא על

הגברא, והכל תלוי במקומו, מכל מקום לענין איסור החל על החמץ עצמו, הקובע הוא מקום החמץ. והביא דברי הגמרא כאן 'הכל מצווים עליו לבערו', וכתב שלא משמע שהוא מצד הצלת הבעלים מאיסור חמץ (כפירוש הגרא"ו הנ"ל), ואף בחמץ של חש"ו יהא אותו דין, אלא על כרחך, יש איסור בחמץ מצד עצמו, שאינו תלוי בבעלים. (וצ"ב הלשון הכל מצווין לבערו, שמשמע בפשטות מדין 'תשביתו').

'מאן תנא אומרין באיסורי הנאה הרי שלך לפניך...' – בבאור מחלוקת ר' יעקב וחכמים – ע' במובא לעיל מה (חוברת טז).

וממסקנת הסוגיא שאומרים באיסור הנאה 'הרי שלך לפניך' יש שהוכיחו מזה, שאיסורי הנאה, אם כי אינם ברשותו של אדם – עדיין שלו הם. ואפשר שאכן זהו תורף השאלה אם אומרים 'הש"ל' באיסורי הנאה. (בית הלוי ח"א מה, ת. וע' במרחשת – א).

'זהבנאי שקיבל עליו לסתור את הכותל ושיבר האבנים או שהזיקן – חייב לשלם. היה סותר מצד זה ונפל מצד אחר – פטור' – יש שכתבו שצריך לומר 'שהזיקו', היינו, שהזיקו לאחרים. ומשמע שבשני המקרים, הוזקו או הזיקו, פטור בסיפא. (עפ"י ר' יהונתן בשטמ"ק; קובץ שיעורים. אך ברמב"ם ובטש"ע משמע שגרסו כגרסא שלפנינו).

נספחים

על המשפטים – קטעים מלוקטים

'כאשר נתבונן במבט חיצוני על החיים על פי התורה, מצינו אמצעי יקר להרגל מדות הטובות בכל העם – על פי שימת חק ללמד לכל העם את תורת המשפטים והעונשים של כל עוול. בעסוק הנער בעונשי העוול, יוטע בלבו את תועבת העוול, ואת החוב להתרחק ממנו, באופן קר ובדרך אגב בקנין חזק.

ועל פי זה עיקר שימת העונשים יעשו את פרי פעולתם לקנין המדות, כי בשררת העונש הגדול על העוול, יכה שרש בכל לב העם לגעל את הדבר ההוא ולחשבו לזרא, מלבד יראת העונש. נמצא פעולת העונש בג' דרכים:

א. ביראת עונשו. ב. בידיעת העונש. ג. בלימוד בספר המשפטים את חריצת משפטו. ומה גם בלמדו בספר שכולו חסד, פעם יוצא בחסדו לנקום מיד מעוול וחומץ, שמעורר בו למאס ברע.

ועל פי כל אלה הדבר פשוט שחק עונש נפש להורג נפש, ממעט את הרציחה ומקיים הרבה נפשות, ולעומת זה כשיהיה החק קל לרוצח, יכה שרש על פי כל השלש אלה להקל בלב העם וחניכיו את עוול רוצח נפש, בראותו שאין החק מתעניין בזה כל כך, וימצא בספר החקים למקרה קל ערך.

ומצינו שיותר יעשה החק את פעולתו המוסרית, מאשר יעשה את כוונתו הממשית;

ואמרו בסנהדרין ההורגת אחת לשבעים שנה כו' (נקראת 'חובלנית'), ומה נפלא הדבר להחמיר בעיקר המשפט, ולגדור באופני הדרישה והחקירה והוצאת הדבר לפעולות. וגם זה פועל על מדת המוסרי, שהריגת הנפש צריכה כ"ג סנהדרין, וכל הפרטים הנפלאים הדרושים. ונתנו את הענין הכיפה, לבער באמת אותן שלא הועיל עליהן כל מדת המוסר, וגם זה מועיל על המוסר בכל הפרטים, בהיות קיום ענין הכיפה והקיום הכללי של כל החקים האלה, יחדיו יהיו תמים, שקול במאזני צדק אף לפי ראות האדם.

ויתכן בזה ענין 'עין תחת עין' – כי הכוונה ללמד את העונש לטעת בלב העם העוול, ולכוונה הזאת נכון לומר בסגנון נמרץ, וכאשר יאמר ה' ית' שראוי לכתוב בתורה על המשחית עין רעהו 'עין תחת עין' – הפועל הרבה על רגש אנושי באמצעות רגשי קדש ורגשי אמונה'. (מתוך רשימה מהחזו"א ז"ל. מובא בקובץ אגרות ח"ג, פב).

'בירור משפט בבחינת הלכה למעשה, נחלק לעיונים שנים; העיון הראשון להניף הסלת הנקי סעיפי המשפט התוריים, ואחריו עיון השני – החדירה בהעובדא הנוכחת לפנינו במעלותיה ומגרעותיה ובדיוק משקל של כל פרק מפרקיה, כדי להתאים את הנידון אל סעיף ההלכה המכוון עליו, ומרובים

המכשולים של ההתאמה כוזבת, מהמכשולים ביסוד ההלכה, זאת אומרת: אף שאין הדין אומר על מותר אסור ועל אסור מותר בכל זאת הוא נכשל בהמעשה שבא לידי ומחליט בכח מדומה שזו שבא לידי היא של הסעיף הידוע, בעת שהעלים עין מקו דק רב הערך בפלילת המשפט הנבנה תמיד על קיום שכליים דקים, ובהעלמה זו הוציא משפט מעוקל מעוות לא יוכל לתקן. ובשל העיון האחרון נשללה ההוראה מן ההמון אף בדברים שהאסור והמותר מפורסם תכלית הפרסום ונתנה לחכמים שבכל דור לחקות לאשורה של כל שאלה המופיעה מזמן לזמן שהחכמים יפתרוה מנקודת עיון מקיף והסתכלות בהירה'. (כנ"ל, ח"א לא).

'איש משכיל, בלמדו ענין משפטים, לא ישביע עיניו ממש מהאהבה וחיבה שהוא מוצא שם, שהוא ממש עד כלות הנפש. ושם רואים את ה'זוכו ממתקים' (שה"ש ה). כל אות ואות שבתורה הקדושה הוא 'אין סוף'. 'לכל תכלה ראיתי קץ, רחבה מצותך מאד'. כל 'לא תעשה' שבתורה, כל עבירה ועבירה הריהי 'אין סוף'. וכשעובר אדם על איזו עבירה, כגון 'לא תגנובו', הרי גדול עונו מנשוא, ועונשו עד לאין סוף. ודינו נורא ומי יכילנו. ובמה יתכפר, ולבנון אין די בער בכדי לכפר על עוון קל שלו?! ואיך לא ישתומם מגודל החיבה והאהבה שיש במשפט, דמכל העונש והדין מתפטר הוא בפרוטות אחדות ממש! והלא כתב הרמב"ן בספר הגמול, שכל יסורי איוב הם כלא וכאין נגד צער כל דהו בעולם-הבא, ובפרשה זו רואים אנו איך שעל ידי ענשים קטנים בעולם-הזה, על ידי פרוטות אחדות, יוצא האדם נקי מכל הגיהנם של עונות גדולים וחמורים. גנב אדם – הרי עבר על 'לא תעשה' שבתורה, ומתנקה מעונו על ידי פרוטה אחת; וכן נזיקין, וכן יציאת עבד בראשי אברים...'. ('דעת חכמה ומוסר', לר' ירוחם ממיר – ח"א ק).

'... אנו הרי מדמים בנפשנו שפרשת משפטים היא מהדברים המובנים לנו על פי השכל. ובאמת הרי הפטור של גנב על ידי כפל וד' וה' הוא אותו 'חק' כפרה אדומה. וכל ענין המשפטים הוא רק קיום מדת משפט. ואין שם מקום להרגשים של עונש או נקימה ונטירה, כי אם קיום משפט. וזהו כל ענין הדינים – 'עשות משפט'; כשמחייבים את הגנב בתשלומים, הוא רק משום חיוב קיום המשפט. ובכל משפטי התורה, מהקלים שבהם עד 'מות יומת', אין משהו של שנאה, כי אם 'משפט'. וזה רואים אנו מכל פרשת משפטים: הודה מעצמו – פטור, ואם חייבוהו בית דין – חייב כפל. ובשלמו הקרן עם הכפל, נפטר לגמרי מבלי שתשאר שום טינא על הגנב בלב הבעלים. שכל ענין התשלומין הוא מחיוב קיום המשפט, מבלי שיהיה כאן שייכות כלל להרגשתו של אדם. טרם שבקש מחילה, הריהו רשע גמור בעיניו, 'נקיט ליה בליבי', ותיכף אחרי בקשו מחילה – כבר סולק הכל והריהו צדיק גמור, שכבר קיים מדת משפט. וזהו שכתב החכם לוצטו במסילת ישירים ש'תורה מביאה לידי זהירות' – היינו, על ידי לימוד שכר ועונש. שכשלומדו משפטי התורה, איך שהדברים העמדו על כחוט השערה מבלי שיהיה לאדם שייכות בהם כלל, וכל הרגשיו ומבטיו צריך שיתנהלו על פי מדת משפט, שע"י בקשת המחילה של חברו, כל השקפתו עליו מתהפכת בתכלית ההיפוך – רואים את 'חוט השערה' שבמשפט, ומתוך כך באים לידי זהירות'. (שם קיג).